

láttuk, midőn e részt a csapadék-vizek elborítással fenyegetvén, a lakosság a Tarján-végnél önhatalmúlag elvágta a gátat s a víz az akkor már művelés alatti tó-fenekbe lefolyt. Általában a csapadék szülte belvizek a város bel- és külterületét minden időben csáknem olyan veszélylyel fenyegették, mint a Tisza hullámai. Mely helyzet csak legújabbán orvosoltatott meg a pusztai rekeszesítés, a száraz-éri, hódtavi és réti csatornák létesítése által.

Ekkép' előadván általánosságban határunk vízrajzát — most már áttérhetünk egyes vizeink tüzetes ismertetésére:

b) A folyók.

A Tisza. — Ennek régi gátjai, áradásai és legújabb szabályozása. — A szabályozás veszélyei. — A hullámtér. — Az ármentesítés eszközei, hátrányai és hasznai. — A többi, régen úgynevezett folyók.

Egyetlen nagy, létező folyóvizünk a Tisza.¹ Ez köztudomás szerint a máramarosi hegyekből ered s a Dunába szakad. Mint itteni folyó először I. Géza királynak a garan-szent-benedeki

¹ A Tisza elnevezéseinek történetét Révész Imre (Etel laka), újabbán és kimerítőbben Ortvay (Magy. orsz. régi vízrajza II. 252. s köv. II.) és az Arch. Közlemények (X. III. 35 s köv. lapok) adják. De a legfontosabb adatokat és tévesztéseket az ó-korból már Mannert (Geographie

apátság javára szóló adománylevelében¹ említetik Tissa név alatt. II. Béla király ugyan | (1075) e vidékről szóló alapítvány levelében² egyezően Ticia-nak írja. Az egész Alföldön igen | (1138) csekély eséssel bír. A közép-vízállás ugyanis Szolnokon 83·18, Csongrádon 80·60, Vásárhely-Mártélyon 79·08, Szegeden 78·29, T.-Becsén 75·78 méter magasságban van az Adriához mérve. Határunkba a Tisza Mártélyon, a Szegfű-csárdánál

der Griechen und Römer IV 189.) elősorolja és kideríti. Először Plinius (Hist. nat. IV. 12.) említi Pathissus néven, melyet Sztrabón Parissos-nak ferdit, melyről egyébiránt helyesen állítja, hogy a hegyek közül jó az Iszterbe (Duna) szakad s elválasztja a dákokat a keltáktól. Ammianus Marcellinus Parthiskus-nak, sokkal régebbi geographusok, u. m. Herodot Tibisisnek, Ptolemaios Tibiskos-nak írják, de tévesen, mert ez a név az időben a Temest illette, a minthogy a rómaiak Tibiscuma is e mellett feküdt. A népvándorlás-kori írónál már meglehetősen egyöntetűség uralkodott a névre nézve. Priskos rhétor Tygas-nak, Jornandes Tisianus-nak (De reb. Geticis 5. fejj.), a Ravennai Névtelen (Cosmographia Lib. IV. Cap. XIV.) Tibisias-nak, a szentgallenli szerzetes (Vita Caroli Magni II. XXVII) Tizsának. Bátorban született Konstantin császár Tivzának nevezik. Béla király Névtelenje Thyscia-nak írja; ehhez hasonló hangzással és alakban (Ticia, Titia, Týtia steff.) találjuk annak nevét Árpádkori okleveleinkben is. (V. ö. Lichner adataival a Vás. Közl. 1881. 31. sz.).

¹ L. e. Knauznál a garanmelléki szent-benedeki apátság. B. Pest 1890. I. 23. s köv. lapok (hibás szöveggel Fejérnél, Codex diplomaticus Hungariae I. 428—439.).

² L. e. Knauznál Monum. ecclesiae Strigoniensis I 88—97. (Fejér is kiadta, de sok hibával, i. m. II. 94—109.).

lép s földünket 27 kilométer hosszúságban mossa, melyet azonban az anyási, körtvélyesi és atkai (86., 87. és 88. sz.) átvágások már jóval megrövidítettek. Az al-gyevi vasuti híd felett 2800 m. távolságban elhagyja határunkat s a sövényházi és al-gyevi földekre megy át, de még sokáig halad a vásárhelyi földek közelében, a határral majdnem párhuzamosan, úgy hogy ennél fogva innenső partvidékét hosszan, egészen Porgányig régi idők óta maig jobbra vásárhelyiek járják, lakják és művelik. Mostani szélessége az anyási átvágás alsó torkolatánál 295 m. a Szegfű-csárdánál 155 m., a körtvélyesi gátórháznál 150 m., a Hámszárítónál 200 m., a ludvári órháznál 176 méter. Régebben áradásai alkalmával partjait átlépve, az alacsonyabb fekvésű térségeket mérföldek szélességében is elborította s ekkép alkotta a rétségeket, tavakat, mocsarakat, sár- és vízfenekeket, melyek elágazások, keskenyebb erek és fokok által összeköttetésben állottak egymással és az élővízzel. Ilyen ágai voltak a Tiszának Tömörkényen a Szegvártól Mindszentig nyúló Rác-fok, a Mártély déli csúcsán a Körtvélyest félkörben övező s az ezen belől egyenes irányban húzódó ágak, s az Al-győtől északra a Vaj-érrel együtt torkolló s a Porgány és Tisza közé eső ág.¹ A török alatt a víz ellen való töltés-készítéssel igen keveset gondoltak s ha a nagy áradások ideje volt, ezek kényök-kedvök szerint elborították a földeket.

¹ A Ruttkai-féle 1751-diki térkép szerint.

Így írják még 1715-ről is, hogy a Tisza a határ laposabb részeit már 4—5 év óta folyvást járja.¹ Később a megyei szervezet és közigazgatás mindinkább fejlődvén és erősödvén, a laposabb fekvésű vidékeken töltéseket tartott fen vagy rendelt a vármegye, a további elárasztás ellen és a közlekedés biztosítása végett, melyek készítésére és gondozására az egyes községeket kirendelte. Leghosszabb töltéseink voltak a közép-éri és kistiszai, mely 1795 táján készült, t. i. 402 öles,² a mártélyi lapos töltése 690 öles, a kendertói 262 öles, a térei 402 öles, a sártói 1072 öles stb., összesen 3934 öl vármegyei töltés.³ Ezeken kívül voltak azok, melyeket a tóparton és a határ egyéb részein a város és a szántóföldek oltalmára maga a tanács tartott fen. A Tisza és a belőle táplálkozó nagy vizek hullámai ellen azonban néha minden védekezés hiábavaló volt. A töltések s távolabbi szántóföldek is a víz alá kerültek,⁴ sőt a város egynémely részeit is elborították a hullámok, bár ez utóbbi igen ritkán esett, mert a

¹ Vármegyei összeírás az Orsz. ltr. nádori osztályában.

² Erre és a még korábbi időből való Hámszárító-sártói töltésre, mely egyszersmint a tőlünk Szegedre vezető országút is volt, a későbbi ármentesítő társaság ráépítette a tiszai végleges védgátat. Előbbiekből azonban egy darab kimaradt s azt most K a r i k a - t ö l t é s n e k hívják.

³ Megyei végzés 1796- és 1806-ból a város leltárában. Régi vegy. ir. 26. cs. 58. sz.

⁴ Így 1715, 1769., 1789., 1804., 1816., 1830., 1838., 1845-ben.

bajt akkor is inkább a belvizek okozták. Területi felméréseket és kiszámításokat a régiek e tekintetben nem tettek, csupán 1789-ből tudunk annyit, hogy a tiszai víz-ár akkor 18554 holdnyi területen feküdt.¹ De már az 1830-as vízszint 17.356 kat. hold mély területre és 17509 kat. hold fensíki területre számítják, az 1855-dikit pedig 18160 kat. holdra, az 1881-dikit végre 23218 holdra. Ily módon most az egész ártér határunkban 76243 k. holdra becsültetik. A Tisza szabályozása vagyis védgátak közé szorítása és folyásának átvágások által való megrövidítése tudvalevőképen a 40-es években kezdődött s e vidéken eleintén az érdekelt nagybirtokosok vállalata volt. Később egyes társulatok vették az ügyet intézésük alá, melybe az érdekelt birtokosság általában bevonatott. A szabályozás felül, az északi megyékben, korábban foganosítottván, az árvizek nagyobb tömegekben zúdultak az Alföldre s itt annál nagyobb szorongattatást okoztak, mert azok számára sem elegendő hullámtért nem hagytak, sem elég magas és elég szilárd gátakat nem építettek, sem a víz lefolyását kellően gyorsítani nem tudták. Így történt, hogy a legveszélyesebb és legfélelmeőbb árvizek korszaka reánk a szabályozás után következett el. Az előtt, 1838-at kivéve, nincs említés olyan vízről, mely a várost magát is elsöpréssel fenye-

¹ Azon évi úrbéri összeírás, a gr. Károlyi nemz. bp. ltárában.

gette volna, mert ha az árvíz eljött is, kicsiny, u. n. nyúlgátakkal lehetett ellene védekezni. Attól fogva azonban, hogy a Tisza felső részeiből gyorsabban özönlik felénk az áradat s ez a régi árterekbe többé nem oszolhatik el: sokszor forgott igen nagy veszélyben a város s ez legújabbán vagy 10 olyan árvíz volt ki, melyek mindegyike megsemmisítéssel fenyegette.¹ A hullámtér szélessége ugyanis nálunk legújabbán is 740—3800 m.² s annak határai közé a nagyobb árvizeket olykor csak kétségbeesett erőfeszítéssel lehet beleszorítani. E bajon a védgátak újabb és újabb emelésével és erősítésével segítettek, melyek jelenleg az eddigi legnagyobb árvíz magasságát több mint egy méterrel túlhaladják.³ Hogy a nem kis mértékben veszélyes és káros belvizek is lefolyhassanak a Tiszába, ennek védgátain zsilippel ellátott rések hagytak, Mindszent felett a Kurcza toroknál, a Kis-Tiszánál, Kosdon és Porgány-nál. Ezek közül a kis-tiszai bedőlt s a városra bocsátotta az árvizet, a porgányi is veszélyesnek bizonyult

¹ Ez árvizek esztendei: 1850., 1853., 1855., 1860., 1876., 1879., 1881., 1887. 1888., 1895.

² A hullámtért, mely a szabályozás első korszakában még keskenyebb volt, az 1879-iki nagy árvíz után, mely Szegedet elvette, bővítették meg ennyire, de a legújabb töltésekkel az Atkában és a Nagyfánál ismét nagy területeket kivettek a hullámtérből.

³ A védgát magassága Mártélynál 84-70, Porgány-nál 84-25: a legnagyobb árvíz magassága pedig Mártélynál 83-62, Porgány-nál 83-03.

és befalaztatott. Czélszerűbbeknek bizonyultak a belvizek eltávolítására a gőzerőre berendezett szivattyúk, melyek a Tiszához vezetett külső víztömegeket a védgát tetején át távolítják el. Ilyen szivattyúk vannak a Kurcza torkolatán, a Kis-Tiszán és Porgányon. Átvágás határunknál három van, u. m. a 87-dik Körtvélyesen, más néven Petresi, melynek irányában a Szegedet 1879-ben előntő árvíz a gátat elszakította, — a 88-dik az Atkánál és a 80-dik a Nagyfánál, sövényházi földön. Mint-hogy a talajnak igen csekély esése van, az átvágások a víz gyorsabb elvezetésére kevés befolyást gyakorolnak, a mint hogy a magas árvizek az átvágások létesítése óta is tapasztalat szerint soká tartanak.

Régen a folyó s főleg ennek kiöntései, az ezeket képviselő tavak, erek és fokok halakban, vizi állatokban és növényekben igen gazdagok voltak, eledelt, lakóházra és tüzelőnek való anyagot bőségesen szolgáltattak; s ha még ehhez azt is oda vesszük, hogy az azok által képezett szigetek gazdag legelőt s az ellenséges megtámadás ellen könnyű védelmet nyújtottak: nagyjából előttünk vannak az okok, a miért az emberek — ideértve magyar eleinket is — a vízmenti helyeket igen kedvelték s mint igen keresett telepeket, az ősidőktől kezdve folytonosan megszállva tartották. Másfelől az ármentesítés útján roppant kiterjedésű s ős termőerővel biró földek váltak mívelhetőkké, s ezek már ma oly roppant hasznot nyújtanak tulajdonosaiknak, értékök any-

nyira felszökkent s ez úton a közvagyonyosság annyit gyarapodott, hogy a védművek létesítésének és fentartásának költségei, a régibb időkben nyújtott s időközben elveszített jövedelmek ily módon dúsan kárpótolva vannak, nem is említve azt, hogy a bűzhödő állóvizek és mocsarak kiszárítása a közegészségre jótékony befolyást gyakorolt.

A régi iratok és könyvek a Tiszán kívül nem egyszer folyó néven említik a Kórógyot és Száraz-eret, sőt a XVII. századi, alább tárgyalandó oklevelek említést tesznek a tótkutasi, szentkirályi és csomorkányi folyókról is a nélkül, hogy azok neveit tüzetesen kiírnák. Mind-ezen vizeket az erek és fokok alatt fogjuk tárgyalni, azonban az oklevelekre nézve szükség megjegyezni, hogy mivel a hódoltság korában a magyar földesurak s az ezek birtokjogait igazoló oklevelek szerzői a töröktől való féltőkben a helyszínére nem jöhettek, azzal legtöbbször maguk sem voltak ismerősek, s a kifejezésbeli szabatossgot kívánni sem lehetett tőlök: azért értesítéseikre súlyt nem fektethetünk, annyival kevésbbé, mert határunk azon részein, a földfelület után ítélve, koronként bő vizű fokok, erek és nagy kiterjedésű halastavak lehettek, sőt bizonyosan voltak is, de állandó folyók nem léteztek.
